

ՀՏԴ 929: 008(479.25) Ձեքիյան + 1 +2

ԼԵՎՈՆ ՁԵՔԻՅԱՆ
(Ծննդյան 80-ամյակի առթիվ)*

Հանրաճանաչ Հայագետ, պատմաբան, բանասեր, աստվածաբան և ազգային-մշակութային խոշոր գործիչ Լևոն Ձեքիյանը բոլորեց իր կենսագրության 8-րդ տասնամյակը: Նրա անցած վաստակաշատ ուղին փաստորեն Սփյուռքի Հայագիտության հանրագումարային արդյունքներից մեկն է հոբելյարի բազմաբովանդակ գործունեության համատեքստում:

Լ. Ձեքիյանը ծնվել է Կոստանդնուպոլսում, 1943 թ. հոկտեմբերի 21-ին, մանկությունն ու պատանեկությունն անցկացրել է հայաբնակ Բերա թաղամասում, ուսումնառության հերթական փուլերն անցնելով Բերայի Մխիթարյանների վարժարանում և միջնակարգ կրթությունը՝ նույն թաղամասի իտալական վարժարանում: Այնուհետև տեղափոխվել է Իտալիա՝ սովորելու Ս. Ղազար դպրեմանքում: Դրան հետևած կրթությունը Հռոմի Գրիգորյան համալսարանում մի հայտնի չափով ձևավորեցին նրա նախասիրությունները, երբ 1966 թ. նա այստեղ ստացավ իմաստասիրության և աստվածաբանության մագիստրոսի աստիճան: Իր ուսումնառության շրջանը նա ավարտել է մասնագիտական իմացությունը խորացնելով նշված համալսարանում ու Արևելյան ուսումնասիրությունների քահանայապետական ինստիտուտի մասնագիտացված դասընթացներում: Երկու տարի անց՝ 1968 թ., Լ. Ձեքիյանը վերադարձավ իր ծննդավայրում էր, որտեղ մտավոր լայն հետաքրքրությունների ու հագեցած աշխատանքի շնորհիվ ճանաչում պետք է գտնեին նրա գիտահետազոտական կարողությունների ակնառու որակները: 1973 թ. Ստամբուլի պետական համալսարանում նրան տրվում է փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան: Ատենախոսության թեման էր՝ «Օգոստինոսի իմացաբանական տեսության մեջ ներգոյացության սկզբունքը և ենթակայի ինքնաճանաչումը»՝ ըստ էության, նրա աշխատանքն աստվածաբանական և իմաստասիրական սկիզբների փոխառնչություններին նվիրված մի յուրահատուկ հետազոտություն էր, դեռևս ցայսօր հուսումնասիրված՝ հոգեմտավոր աղերսների համադրության մեջ: Երիտասարդ հետազոտողի գիտական որոնումները զուգորդվում էին մանկավարժական գործունեությամբ՝ տարիներ շարունակ ծննդավայրի Մխիթարյան և այլ վարժարաններում դասավանդում էր Հայոց լեզու, տրամաբանություն ու բարոյագիտություն:

1964 թ. Լ. Ձեքիյանին տեսնում ենք Վենետիկի Մխիթարյանների մոտ, որտեղ Ս. Ղազարի վանքում երիտասարդական ավյունով կատարում է «Հայ

* Ներկայացվել է 13. X. 2023 թ., ընդունվել է տպագրության 29. XI. 2023 թ.:

ընտանիք» պարբերականի խմբագրի և այնուհետև հայկական ավագագուշն «Բազմավեպ» հանդեսի խմբագրի օգնականի և ապա խմբագրի (1980–1985) պարտականությունները: Նրա խմբագրությունն տարիներին «Բազմավեպն» առավել արդիական է դառնում պատմաբանասիրական թեմատիկայի ու դրա իմաստավորման, ինչպես և լրատվական ուղղությունների ընդլայնման առանձնահատկություններով: Խմբագրական աշխատանքները նա զուգորդում է Մուրատ-Ռաֆայելյան վարժարանում դասական հունարեն և հայագիտական առարկաների դասավանդումով, որտեղ և 1982–1985 թթ. վարում է այդ վարժարանի տնօրենի՝ նույնպես տեսական գիտելիքներ և գործնական հմտություններ պահանջող պաշտոնը: Վենետիկում են, ի դեպ, սկիզբ առնում նրա կազմակերպած և համագործակցող նշանակություն ունեցող ամառային խտացված դասընթացները, որ հետամտում էին հայոց լեզվի և մշակույթի իմացությունն ընդլայնելուն ու այն հայագիտական լայնահուն ընթացքին հաղորդակցելու գործին: Նույն ազնիվ նպատակն էին հետապնդում 1976 թ. սկսված նրա դասախոսությունները Վենետիկի Կա Փոսկարի համալսարանում՝ հայոց լեզվի և գրականության թեմաներով: Այստեղից է սկսվում նաև նրա ինքնատիպ ու հայագիտության ընդերքում շարունակ վերարտադրվող մի երևույթի նպաստող առաքելությունը՝ օտարազգի հայագետներ պատրաստելու և դրան կազմակերպական հուն բանալու գործը: Գործնականում դրան պետք է նպաստեր նաև հիշյալ համալսարանի՝ փաստորեն հայագիտական ամբիոնը: Դրանից առաջ՝ 1985 թ., ավարտվում է Լ. Զեքիյանի կենսագրության վենետիկյան էջը. նա թողնում է միաբանությունը, սակայն, միշտ մնալով մեծն Մխիթարի գաղափարաբանության հաստատուն շառավիղը: Դեռևս 1976 թ. նա իտալական անվանի մասնագետ, պրոֆեսոր Ադրիանո Այալագո Նովելլոյի հետ հիմնում է Միլանի հայ մշակույթի ուսումնասիրության և վավերագրումի կենտրոնը, որին աշխատակցում է մինչև 1991 թ., իսկ 1988 թ. սկսած՝ տասնամյակներ շարունակ, հայ եկեղեցու պատմություն և աստվածաբանություն է դասավանդում Վատիկանի Արևելագիտական ինստիտուտում:

Ընդլայնելով իր հայագիտական գործունեության սահմանները՝ Լ. Զեքիյանը 1982–1990-ին մասն է կազմում Հայագիտական ուսմանց միջազգային ընկերակցության վարչական մարմնի, իսկ 1988–1992-ին նրան տեսնում ենք այցելու դասախոսի զբաղվածության մեջ Կալիֆորնիայի Լա Վերն համալսարանի Ամերիկյան հայկական միջազգային ուսումնարանում: Դրանից առաջ՝ 1987 թ., իր երեք համախոհների և մյուս գործընկերների հետ (Գաբրիելա Ուլուհոյան, Ֆրանկա Օլիվերի Մանուկյան, Հայկանուշ Մոխիկյան) Լ. Զեքիյանը կազմակերպում է Պրո-Արաքս մշակութային ընկերակցությունը, որի ձեռք բերած հաջողությունները դրսևորվում են նաև 1991 թ. կազմված ամերիկյան ճյուղի ստեղծումով: Այստեղ ավելացնենք, որ այդ ընկերակցությունը հետամտում էր հայոց լեզվի պահպանության և տարածման նպատակը՝ մասնավորապես, հենվելով Վենետիկի համալսարանի ամառային խորացյալ դասընթացների փորձի վրա:

Հայ-իտալական մշակութային առնչություններին կազմակերպված ուղղություն տալու ասպարեզում երևույթ դարձան «Հայերը իտալական մշակույթի մեջ» խորագրով միօրյա հանդիպումները 1982–1987 թթ., որ նշանավորվեց այս շրջանակներում այնպիսի դեմքերի կյանքի ու գործունեության

վերհանմամբ, որպիսիք են Կլաուդիո Վիագի Յուսիկ Աշրաֆյանը, Էդուարդ Ապանը, Անջելո Էփրիկյանը, Վիկտորիա Աղանուրը, Հրանտ Նազարյանը:

Հայագիտության մեր նվիրյալի գործունեության մեջ առանձին տեղ է զբաղեցնում հայ արվեստին նվիրված՝ նրա կազմակերպած ու մասնակցություն բերած միջոցառումների տեսական շարքն իր միջազգային ընդգրկումներով, որի ոչ լրիվ ցանկից այստեղ հիշենք մի քանի տասնյակի չափ գիտաժողովները, բազմաթիվ դասախոսություններն Իտալիայում և Սիցիլիայի այլ կենտրոններում՝ ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Եգիպտոսում, Թուրքիայում, Ֆրանսիայում, Սիրիայում, Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում և այլուր: 1992 թ. Լ. Զեքիյանն անդամակցում է գիտությունների, արվեստների և գրականության վեներաբլե հաստատությանը: 1993 թ. նա լրացնում է Վենետիկի լատին պատրիարքության թեմի հոգևորական գործիչների շարքերը:

Հայրենիքը ևս բարձր է գնահատել Հայագիտության այս անդադրում մշակի ծանրաբեռն վաստակը: 1994 թ. ի վեր նա ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր անդամ է: Ամենուրեք Լ. Զեքիյանը հայ ազգային մշակույթի և գիտության քարոզիչն ու մոնետրին է, ազգային բարձր իմացականության դրսևորումն ու ազնվագույն կրողը: Ի թիվս այլ գործոնների, նրա հետազոտական և գործնական փայլուն ձիրքը հենվում է նաև բազմաթիվագիտական կարելիությունների վրա. բացի մայրենի լեզվից (հին և արդի՝ երկճյուղ), նա տիրապետում է իտալերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, լատիներեն, թուրքերեն, դասական հունարեն և տարրական եբրայերեն լեզուներին: Նկատի առնելով նրա ամբողջական գործունեության մարդասիրական արժեքը իր դրսևորման բոլոր բնագավառներում, Հռոմի Ֆրանցիսկոս պապը Լևոն Զեքիյանին շնորհել է եպիսկոպոսության աստիճան՝ ճանաչելով նրան Կ. Պոլսի հայ կաթողիկե արքեպիսկոպոսական աթոռի Առաքելական կառավարիչ:

Լ. Զեքիյանի գործունեությունն ընդգրկում է նրա գիտամանկավարժական, հայագիտական ու աստվածաբանական-իմաստասիրական ուղղությունների բովանդակությունն ու դրանց միասնությունը: Իր մտավոր կարողությունները ի հայտ են եկել անկասելի աշխատունակությամբ: Նրա տպագիր արտադրության չափերի քանակը կազմում է 14 մենագրություն և շուրջ 200 հոդված և այս ամենը միայն մոտավոր պատկերացում են տալիս նրա բազմակողմանի հետաքրքրությունների մասին: Նկատի ունենք նաև նրա հայագիտական-կազմակերպչական աշխատանքների անվերջ ընթացքը, հատկապես Հայ շարժանկարի փառատոնը (Վենետիկ, 1883), Հայ արվեստի միջազգային գիտաժողովը (Իտալիա, 1988), «Հայերը Իտալիոյ մէջ» ցուցահանդեսը (Վենետիկ, 1990), հայ տպագրության 500-ամյակին նվիրված ցուցահանդեսը՝ «Հայաստան՝ քաղաքակրթության դրոշմներ» խորագրով (Իտալիա, 2011) և այլն:

Լ. Զեքիյանի աշխատություններից կարելի է հիշատակել արվեստագիտական-վերլուծական բնույթի գործերը, ինչպես «Հայ թատրոնի առաջին քայլերը և հայ վերածննդի առաջին շարժումը», «Համամիութենական տրամախոսություն մը ԺԲ դարուն», «Օգոստինյան ներգոյապաշտությունը» (իտալերեն), «Հռոմանիզմ. ներհոգային բովանդակություններ ու պատմական արմատներ» (թուրքերեն), «Տրամասությունը արժեքի և պատահականության միջև. մշակութային երևութաբանությունից դեպի արժեաբանական վերահիմնավորում», «Հայաստան և հայերը. հերձատած ոստան և «հոգևոր հայրենիք»

վերապրումի մարտահրավերը» (իտալերեն), «Ինքնության խճանկար», «Հայաստան» և այլն: Եթե համառոտենք Լ. Ջեքիյանի գիտական արգասիքի բնութագիրն ու իր աշխատությունների իմաստավորումը, պետք է նկատի առնենք նրա հետազոտությունների մի պատկառելի շերտը, որն ընդգրկում է բուն հայագիտական հիմնահարցերը՝ ազգային արվեստ, պատմություն, լեզու, գրականություն, դրանց տեղն ու նշանակությունը հայութ-յան հարատևման ընթացքում, որի գլխավոր հայտանիշներից մեկը մեր հոբելյարը համարում է նրա ինքնության վերահաստատումը՝ պատմական փորձությունների շարունակական ընթացքում: Երջանկահիշատակ ակադեմիկոս Վ. Բարխուդարյանը, ով ի մոտո գիտեր և անվրեպ ճանաչում էր Լ. Ջեքիյանին՝ բարձր գնահատելով նրա ակնածանքը հայոց պետականության նկատմամբ, միաժամանակ նկատում էր, որ «Հայ ժողովրդի պատմական անցյալի իրողություններով պրոֆ. Լ. Ջեքիյանը հիմնավոր մերժում է գրականության մեջ արծարծվող այն տեսակետները, թե «ազգ» հասկացությունը ենթադրում է պետականության առկայություն ... Նա իրավացիորեն գտնում է, որ հայ ժողովուրդը պետական կարգավիճակ չունենալով, կրճատվելի, գոնե V դարից սկսած, պատմամշակութային իր ստեղծած արժեքներով, դրա գիտակցությամբ և ժողովրդի ճակատագրի հանդեպ հասարակության մտահոգությամբ և նվիրվածությամբ»:

Լ. Ջեքիյանի գիտական նախասիրությունների մասին խոսելիս հարկ է ուշադրություն դարձնել հետևյալին. վաղ երիտասարդական տարիներից առնչվելով Իտալիայի և իտալական գիտության ու արվեստի հետ, նա լուրջ ներդրում ունի հայ-իտալական հարաբերությունների հնամենի անդաստանում, սիրով ու ջերմությամբ՝ իր հերթին անձամբ հարստացնելով այդ հոգևոր կապերը: Նրա մի շարք աշխատություններ նվիրված են Իտալիայի հայկական գաղթավայրերին (Հռոմ, Վենետիկ, Լիվորնո) և հայ-իտալական պատմամշակութային ու տնտեսական հարաբերություններին, ինչպես «Միջին դարու Իտալիո հայ գաղութները և հայ-իտալական մշակութային կապերը», «Հայերը Վենետիկի մեջ», «Խոջա Սաֆար՝ Շահ Աբասի դեսպան Վենետիկի մեջ»: Այս և այլ ուսումնասիրությունները հայ-իտալական աղբյուրների վերաբերյալ, գիտաժողովներում և այլուր ներկայացրած իր ելույթներում Լ. Ջեքիյանը հաղթահարել է զուտ պատմականի սահմանները և միշտ կամ գրեթե միշտ անդրադարձել Սփյուռքին, նրա արդի իրականությանն ու ազգապահպանության մտահոգիչ խնդիրներին: Այս թեմայի բացառիկ կարևորության մասին կարելի է հավելել, որ Սփյուռքը կենդանի օրգանիզմ է իր շնչառության յուրահատուկ առանձնահատկություններով և անհատականության դրսևորումներով՝ մշտապես կապված մայր-հայրենիքի հետ՝ անկախ քաղաքական նախասիրություններից ու անհատական պատկերացումներից: Ավելացնենք, որ եթե այսօր այդ կապերն այնքան են թուլացել, որ հասել են ոչ բավարար մակարդակի՝ երկկողմանի կառուցվածքային փոխհարաբերություններում, ապա առաջին հերթին հայրենիքն իր մեջ պետք է ուժ գտնի կտրականապես փոխելու իրավիճակը՝ առաջ քաշելով Սփյուռքի կենսապահովման նոր, արդիական հնարավորություններ և դրանց համարժեք ձևեր:

Հայրենիք-Սփյուռք կապերի միասնականության և ամբողջականության հանգրվաններից մեկը Լ. Ջեքիյանը համարում է նրանց լեզվական հաղորդակցության խնդիրը: Նա լայն հայեցվածքով է դիտարկում ազգային մտքի

զարգացման ընթացքն իր խոհական-իմաստասիրական բնույթի գործերում և այս համատեքստում էլ բնութագրում է Մխիթարյան միաբանության տեղն ու նշանակությունը մեր ժողովրդի պատմության մեջ: Մխիթարյանների գործունեությունը և նրանց անչափելի մեծ ներդրումները հայ իմացականության անընդհատ զարգացումներում նա համարում է ազգային մշակույթի վերածնունդն ու կենսունակության կարևոր հիմք և նախապայման: Իր «Մխիթարյան միաբանության նպաստը հայ մշակույթին և հայագիտությանը» հոդվածում նա հիմնավորում է Մխիթարյանների հսկայական ներդրումները ազգային ոգու շարժման անհրաժեշտության տեսանկյունից և այն համադրում հայ եկեղեցու ուղղափառության առաջնորդ կարողունակությանը: Ազգային ինքնության արտահայտման այս գույքահեռ ընթացքը Զեքիյան-իմաստասերը համարում է ազգային ինքնագիտակցության դրսևորման ձև ու միաժամանակ, այս հսկասականության պայմանավորված ոգու գոյատևման վիճակ: Իմաստասիրական մտածումը, կարծում է նա, հարկ է ըմբռնել նախ իր բուն՝ «սեղմ իմաստով, իբր գիտականորեն մշակուած տեսաբանությւն մը, որու ձգտումն է իրականութեան խորագոյն բացատրութեան մը որոնումը բոլոր մասնակի հորիզոններէն անդին, իր բացարձակ ընդհանրութեան մէջ»: Մեջբերելով այս տողերը հոբելյարի «Հայ մշակույթ և իմաստասիրական մտածում» հոդվածից, ցանկացանք ցույց տալ, որ հայ մտքի և մշակույթի վերաբերյալ իր բնութագրական դատումները հենվում են դասական և նոր ժամանակների իմաստասիրական մտքի վրա և մասնավորեցվում ազգային-պատմական ընթացքի ու մտածողության հանգրվաններում՝ սկսած պատմահայր Խորենացուց մինչև Դավիթ Անհաղթ, Նարեկացի մինչև մեր ժամանակները: Այս վերջինների շրջագծում նա հատկապես արժեքավորում է Մխիթարյան միաբանության լուրջ վաստակը նաև գրաբարի լեզվական զարգացումների, գրաբարից մինչև արդի գրական հայերենի գնահատումների ու մշակման ասպարեզում, ի դեմս այնպիսի երախտավորների, որպիսիք են ինքը՝ միաբանության հիմնադիր Մ. Սեբաստացին, Մ. Չամչյանը, Ա. Այտընյանը, Ղ. Իսմիլյանը, Մ. Գարագաշյանը և ուրիշներ:

Հոբելյարի ուսումնասիրությունները, սկսած իր հետազոտական ընթացքի վաղորդայնից առ այսօր, մշտապես աչքի են ընկել իրենց արդիականությանը, ասել կուզի՝ միշտ պահանջված՝ հայ հանրությունների կողմից, որտեղ էլ որ նրանք գտնվեն: Եվ այս իմաստով կարելի է հիշել տակավին 1990-ականին մեր մտավորականության համար օրակարգային դարձած լեզվական միասնության, համազգային լեզվի խնդիրը: Զխորանալով մանրամասների մեջ, այստեղ նշենք միայն, որ նա շատ ուշագրավ վերհանումներ է արել հատկապես Հնչյունաբանության բնագավառում՝ միշտ ելնելով լեզվական միության գաղափարից, այս գործընթացում դասական լեզվի (գրաբար) մտածված միջամտությունը հաշվի առնելով և երկու գրական լեզուների անհաղթահարելի տարբերությունները (ինչպես, օրինակ, տառադարձության իրողությունը) պահպանելու մոտեցմամբ:

Լ. Զեքիյանին, որպես անհատականության, կարելի է բնութագրել նաև գուտ իր մարդկային կեցվածքով՝ բացառիկ անբասիր վերաբերմունքով ու մարդասիրական լայնախոհությամբ՝ իր ազգի, միջավայրի ու անհատների նկատմամբ: Նրա գործունեության գնահատականն այս իմաստով նրան վերա-

դարձվող գնահատականն է՝ հիացմունքի և ջերմության անստեղծ պաշարով առ վաստակաշատ գործիչը, հայ մարդը և մտածողը: Ժամանակին, 20 տարի առաջ, Հայ բարեգործական ընդհանուր միության ատենապետ Ե. Ազատյանը գնահատանքի ու մեծարման հանրագումարն էր անվրեպ արտահայտում հոբելյարի մասին. «Ալիշաններու հզոր միտքով, ազգային ջերմեռանդութեամբ և խուզարկու միտքով, Հայր Զեքիյան այսօրուան նիւթապաշտ աշխարհին մէջ կը շարունակէ ստեղծագործել ու պահպանել հայ մշակոյթը, հայ պատմութիւնը և հայ տեսիլքը՝ մխիթարեան սրբազան աւանդութեամբ: Հայր Լևոն հոգևոր է՝ իր պաշտամունքին մէջ և աշխարհական է՝ իր գործնականութեան մէջ»:

Այսօր էլ Լ. Զեքիյանը շուայլորեն իր ազգին ու հայագիտությանն է մատուցում Աստծո կողմից բազմապատկված իր շնորհներն ու միաժամանակ, հազեցնելով նրա և բոլորիս ակնկալիքները, որովհետև տակավին չատ բան է անելու և՛ մեկի, և՛ մյուսի համար: Ջերմորեն շնորհավորում եմ նրա ծննդյան տարեդարձը, բարի շարունակություն Զեր անկանգ երթին, սիրելի հոբելյար:

ԱԼԲԵՐՏ ԽԱՌԱՏՅԱՆ